

IMOM BUXORIYNING "AL-ADAB AL-MUFRAD" ASARIDA ODOB-AXLOQ MASALALARINING YORITILISHI

Ergashova Marjona Sherzod qizi

Termiz davlat Universiteti Filologiya fakulteti 1 - kurs talabasi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Imom Buxoriyning “al-Adab al-mufrad” asarida odo-axloq masalalarining yoritilishi tahlil qilinadi. Asarning o‘ziga xosligi shundaki, unda axloq nazariy tushunchalar ko‘rinishida emas, balki kundalik hayotdagi munosabatlar, oilaviy mas’uliyat, qarindoshlik rishtalari, qo‘shnichilik, bolalarga mehr, kattalarga hurmat, til odo va g‘azabni boshqarish singari amaliy holatlar orqali ochib beriladi. Maqolada “al-Adab al-mufrad”dagi odo tushunchasi tashqi muomala qoidalari bilangina cheklanmasligi, balki insonning ichki poklanishi, ijtimoiy mas’uliyati va ma’naviy kamolotiga qaratilgan keng axloqiy tizim sifatida namoyon bo‘lishi asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Imom Buxoriy, al-Adab al-mufrad, odo, axloq, hadis, axloqiy tarbiya, ota-ona haqqi, qarindoshlik, qo‘shnichilik, rahm-shafqat.*

KIRISH

Imom Buxoriy islom ilmlari tarixida hadis ilmining eng yirik namoyandalaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Zamonaviy ensiklopedik va akademik manbalarda u nafaqat sahifadagi hadislarni jamlash va saralash borasidagi beqiyos xizmati bilan, balki musulmon tafakkurida sunnatning me’yoriy o‘rnini mustahkamlab bergan buyuk alloma sifatida tavsiflanadi. Uning ilmiy merosi ko‘pincha “al-Jome’ as-sahih” bilan bog‘lanadi, biroq “al-Adab al-mufrad” ham Imom Buxoriy merosining nihoyatda muhim qismidir. Ushbu asar alohida kitob sifatida tuzilgan bo‘lib, u “Sahih”dagi “Kitob al-adab”dan ajratilgan mustaqil majmua sifatida tilga olinadi [4], [5]. Akademik tadqiqotlarda aynan shu jihat qayd etilib, Imom Buxoriy “al-Adab al-mufrad” nomini uni “Sahih”dagi odo bobidan farqlash uchun qo‘llagani ko‘rsatiladi [5].

“Al-Adab al-mufrad”ning ilmiy qimmatini faqat undagi hadislar soni yoki mashhur mavzular bilan belgilanmaydi. Uning asosiy ahamiyati shundaki, asar odo va axloqni alohida nazariy risola shaklida emas, balki hadis matnlari, sahobalar va ilk musulmonlar amaliyoti orqali hayotiy, tarbiyaviy va ijtimoiy tizim sifatida namoyon etadi. So‘nggi yillardagi hadis va axloq bo‘yicha tadqiqotlarda “hadisga tayangan axloq” alohida ilmiy yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqilmoqda. Brill nashrida chop etilgan “Hadith and Ethics through the Lens of Interdisciplinarity” to‘plamida hadislar axloqiy tafakkurning boy manbai ekani, “adab” esa axloqiy tarbiya va amaliy etika tushunchasi sifatida ta’lqin qilinishi ko‘rsatib berilgan [5], [6].

Shu ma'noda "al-Adab al-mufrad"ni shunchaki muomala qoidalari to'plami emas, balki islomiy axloqning amaliy modeli sifatida o'rganish zarur bo'ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

"Al-Adab al-mufrad"ning tuzilishiga e'tibor qilinganda, asar odobni insonning eng yaqin munosabatlaridan boshlab yoritishi ko'rinadi. Avval ota-ona, keyin qarindoshlik, undan so'ng qo'shnilar, bolalar, keksalar, mehr-shafqat, salomlashish, izn so'rash, suhbat odobi, tilga ehtiyot bo'lish va g'azab kabi mavzular tartib bilan keltiriladi. Hadis va axloq bo'yicha zamonaviy tadqiqotlarda muhaddislar asarlarining aynan shu tematik tasnifi ularning axloqiy tafakkurini ochib beruvchi muhim omil sifatida baholanadi. Ya'ni axloq bu yerda tasodifiy nasihatlar yig'indisi emas, balki boblarga ajratilgan, ijtimoiy hayotning turli darajalarini qamrab oluvchi, ichki bir mantiqqa ega tarbiyaviy dasturdir [5]. "Adab" tushunchasining "moral education", ya'ni axloqiy tarbiya va amaliy etika sifatida talqin qilinishi ham aynan shuni tasdiqlaydi [6].

Asarda birinchi katta axloqiy yo'nalish ota-ona haqqi va farzandlik burchi bilan bog'liqdir. "Al-Adab al-mufrad"ning bosh qismida ota-onaga yaxshilik qilish, ularga yumshoqlik bilan muomala etish, ularning roziligini topish va ko'nglini og'ritmaslik haqidagi rivoyatlar jamlangan. Masalan, asarning dastlabki boblaridan birida Allohning roziligi ota-onaning roziligiga bog'liq ekani, Allohning g'azabi esa ota-onaning g'azabi bilan bog'lanishi bayon qilinadi [1]. Boshqa rivoyatda ota-onasini yig'latib ketgan kishiga qaytib borib, ularni kuldirish lozimligi uqtiriladi [1]. Bu yerda odob tashqi itoat bilangina chegaralanmaydi; unda ruhiy noziklik, minnatdorlik hissi, oilaviy mas'uliyat va insoniy qarzdorlik tuyg'usi mujassam. Imom Buxoriy ushbu mavzuni asar boshiga qo'yish orqali axloqning ildizi oiladan boshlanishini ko'rsatadi. Ota-onaga munosabat bu asarda shaxsiy fazilat emas, balki komil musulmon shaxsini shakllantiruvchi birlamchi mezon sifatida talqin qilinadi [1], [3], [6].

Ota-ona haqqi mavzusidan mantiqan qarindoshlik rishtalarini saqlash masalasiga o'tiladi. "Al-Adab al-mufrad"da qarindoshlikni uzish eng og'ir axloqiy xatolardan biri sifatida ko'rsatiladi. Asarda zulm va qarindoshlikni uzish jazosi tezlantiriladigan gunohlar qatorida tilga olinadi [1]. Bu ta'kidning o'zi Imom Buxoriyning axloqiy qarashida oilaviy va qarindoshlik munosabatlari shunchaki ijtimoiy an'ana emas, balki diniy-moral majburiyat ekanini anglatadi. Qarindoshlik rishtasini saqlash masalasida faqat qon-qarindoshlik nazarda tutilmaydi; unda mehr, xabar olishish, yordam, ranjishlarni bartaraf etish, qarindoshga sovuq munosabatdan tiyilish singari amaliy jihatlari ham mujassam. Shu nuqtada "al-Adab al-mufrad"ning axloqiy modeli individualistik emasligi ayon bo'ladi. Asar insonni yolg'iz subyekt sifatida emas, balki qarindoshlik, qo'shnichilik va jamiyat tarmog'iga bog'langan mas'ul mavjudot sifatida ko'radi [1], [5].

NATIJALAR

Asardagi eng kuchli axloqiy bloklardan biri qo‘shnichilik masalasidir. Imom Buxoriy qo‘shnilar haqidagi boblarni alohida tartib bilan keltiradi va u yerda qo‘shni bilan yaxshi munosabat musulmon axloqining mezonlaridan biri sifatida ko‘rsatiladi. Mashhur rivoyatlardan birida Alloh huzurida eng yaxshi qo‘shni o‘z qo‘shnisiga eng yaxshi munosabat qilgan kishi ekani qayd etiladi [1]. Yana bir rivoyatda kishi o‘zi to‘q bo‘lib, qo‘shnisi och qolsa, uning imoni kamol topmagan holda tasvirlanadi [1]. Boshqa hadisda ovqat pishirilganda uning suvini ko‘paytirib, qo‘shnilarga ulashish tavsiya etiladi [1]. Bu rivoyatlar qo‘shnichilikni oddiy “yonma-yon yashash” darajasidan chiqarib, uni ijtimoiy birdamlik, hamdardlik va moddiy-ma’naviy sheriklik tamoyiliga aylantiradi. Demak, “al-Adab al-mufrad”da qo‘shnichilik odobi xushmuomalalikdan iborat emas; u ehtiyojni ko‘rish, boshqaning holiga befarq bo‘lmaslik va ijtimoiy adolatning mikro darajadagi ko‘rinishidir [1], [3].

Qo‘shnichilikka oid boblarning eng ta’sirli jihati shundaki, bu yerda ibodat bilan muomala bir-biridan ajratib qo‘yilmaydi. Asardagi mashhur rivoyatda tunlari namoz o‘qib, kunduzlari ro‘za tutadigan, sadaqa beradigan, biroq qo‘shnilariga tili bilan ozor yetkazadigan ayol haqida so‘ralganda, u haqda yaxshilik yo‘qligi va uning najot topmasligi bildiriladi. Bunga qarama-qarshi holda farz namozlarini ado etadigan, oddiy sadaqa qiladigan, ammo hech kimga ozor bermaydigan ayol maqtoov bilan zikr qilinadi [1]. Mazkur hadis “al-Adab al-mufrad”dagi axloqiy tizimning markaziy tamoyillaridan birini ochib beradi: diniy amal ijtimoiy zarar bilan qorishsa, uning ma’naviy salmog‘i pasayadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Imom Buxoriyning “al-Adab al-mufrad” asari islomiy odob-axloq masalalarini yoritishda g‘oyat muhim manba hisoblanadi. Asarda odob tashqi nazokat yoki muomala bezagi sifatida emas, balki insonning oiladagi burchi, qarindosh-urug‘ bilan aloqasi, qo‘shnilar oldidagi mas’uliyati, kichiklarga mehr, kattalarga hurmat, tilni tiyish va g‘azabni boshqarish orqali namoyon bo‘ladigan yaxlit axloqiy tizim sifatida talqin etiladi. Imom Buxoriy hadislarni mavzular bo‘yicha joylashtirish orqali komil musulmon shaxsining axloqiy portretini yaratadi. Bu portretida ibodat bilan muomala, ichki poklik bilan tashqi xulq, shaxs tarbiyasi bilan jamiyat osoyishtaligi bir-biridan ajralmaydi.

Shu bois “al-Adab al-mufrad”ni faqat hadislar jamlanmasi deb emas, balki axloqiy tarbiya maktabi deb baholash to‘g‘ri bo‘ladi. Unda odob masalalari inson hayotining eng yaqin doirasidan boshlab keng ijtimoiy maydongacha izchil ochib beriladi. Ota-onaga hurmatdan boshlangan tarbiya qo‘shniga yaxshilik, bolaga mehr, keksaga ehtiro, tilni ehtiyot qilish va g‘azabni yengish orqali kamol topadi. Mazkur jihatlar asarni bugungi axloqiy-ma’naviy tarbiya tadqiqotlari uchun ham dolzarb manbaga aylantiradi. “Al-Adab al-mufrad”ning ilmiy

va tarbiyaviy qimmatini shundaki, u xulqni alohida nazariya sifatida emas, balki yashash madaniyati va ijtimoiy mas’uliyatning amaliy ko‘rinishi sifatida talqin qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. Al-Adab al-mufrad / tahqiq: Muhammad Fuod Abdulboqiy. – Bayrut: Dār al-Bashā’ir al-Islāmiyya, 1989.
2. Al-Bukhari, Imam. Al-Adab al-Mufrad with Full Commentary: A Perfect Code of Manners and Morality / transl. and commentary by Adil Salahi. – Markfield: The Islamic Foundation, 2018. – 1024 p.
3. Al-Bukhari, Imam. Moral Teachings of Islam: Prophetic Traditions from al-Adab al-Mufrad / selected and translated with introduction by Abdul Ali Hamid. – Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2003. – 132 p.
4. Brown, Jonathan A.C. Hadith: Muhammad’s Legacy in the Medieval and Modern World. 2nd ed. – London: Oneworld Publications, 2018.
5. Al-Khatib, Mutaz. Ḥadīth-Based Ethics: Ḥadīth as a Scholarly Sub-discipline of Islamic Ethics // Ḥadīth and Ethics through the Lens of Interdisciplinarity / ed. by M. al-Khatib. – Leiden; Boston: Brill, 2023. – P. 8–29.
6. Alshaar, Nuha. Ḥadīth and the Concept of Adab as Moral Education // Ḥadīth and Ethics through the Lens of Interdisciplinarity / ed. by M. al-Khatib. – Leiden; Boston: Brill, 2023. – P. 30–58.